

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2015-ben

KISS MAGDALÉNA, A Körösmente folyóvízneveinek névrendszertani vizsgálata

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány. Budapest, 2014. 205 lap
Témavezető: JUHÁSZ DEZSŐ. Opponensek: BÖLCSKEI ANDREA, SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Védés: 2015. április 22.

1. Értekezésem fő célja a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó folyókák névanyagának bemutatása a HOFFMANN-féle névrendszertani vizsgálat alapján, ezért a tipológiai rendszerezésben a magyar és román neveket különválasztottam. Ez utóbbiakat a fordítást követően ugyanúgy elemeztem, mint a magyar neveket, a leíró részek végén pedig összehasonlítottam a két nyelvi réteghez tartozó nevek vizsgálati eredményeit.

Számos, víznévvel kapcsolatos tanulmány látott már napvilágot a magyar és nemzetközi szakirodalomban, bemutatva kisebb vagy nagyobb vízfolyások névtani rendszerét. Összefoglalásom a két országot átölelő vízgyűjtő terület adattárakban és térképeken fellelhető teljes folyóvíznévgyűjteményét elemzi. Köztudomású, hogy a nyelvek történetének megismerésében jelentős szerep hárul a helynevekre, hiszen mind a korai, mind a jelenkori víznevek a nyelv állapotára és változására is rávilágítanak a maguk módján. Éppen ezért a névanyag rendszerszerű vizsgálata általános következtetések levonására is lehetőséget ad a terület névanyagának monografikus feldolgozása révén. A Körösök vízgyűjtőjének kiválasztását az indokolta, hogy a nagy kiterjedésből adódóan változatos földrajzi viszonyokkal rendelkezik, így névanyaga rendkívül gazdag, népessége pedig többféle etnikumú.

A több mint kétezer folyóvíznevvel felölelő névtudományi vizsgálat a név- és nyelvtudomány számára olyan lényeges tanulságokkal rendelkezik, amelyek megbízható képet festenek a hidronimákban tükröződő nyelvi állapot változásairól, tehát a szinkron metaszint mellett helyet kap a diakrón kitekintés is. A több mint 27 ezer km²-es terület hatalmas kiterjedése miatt a névanyagnak csupán az egyik részével, a folyóvíznevek csoportjával foglalkozom. Ezáltal is átfogó képet kaphatunk a vizsgált terület magyar és román lakosságának névalkotó tevékenységéről.

2. A vizsgálat időbeli határa az ómagyar kortól napjainkig terjed. Alapvetően háromféle forrásból dolgoztam: földrajzi leírásokat és GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzát, helynévi adattárakat és különféle szótárakat, illetve térképeket néztem át. A kutatás első lépéseként az összegyűjtött névanyagot, azaz az adattári és térképi forrásokat összeegyeztettem, ezt követően lokalizáltam, majd értelmeztem az adatokat.

Munkám két meghatározó részből áll: egy elemző, értekező egységből, illetve az elemzés alapjául szolgáló nevek adattárából. Az értekező rész öt nagyobb szegmensből épül fel, ezen belül az elsőben a víznevek kutatástörténeti áttekintését foglalom össze a korai szakmunkáktól napjainkig. A másodikban a vízrajzi köznevek értelmezési lehetőségeit mutatom be, felsorakoztatva a vizsgált vízgyűjtőhöz tartozó közneveket, valamint

azok jellegzetességeit, illetve történeti és nyelvi rétegeit. A harmadik rész a víznevek tipológiai áttekintését nyújtja, bemutatva a releváns rendszerezési lehetőségeket. A következő fejezet a Körösök magyar és román vízneveinek névrendszertani vizsgálatát tartalmazza szerkezeti és keletkezéstörténeti aspektus szerint. Végül az ötödik, záró szakasz a vizsgálat eredményeit foglalja össze.

A disszertáció második része, a függelék az értekezés alapjául szolgáló víznevek jegyzékét és összesítését, illetve térképen való azonosítását tartalmazza. Az itt megjelenő listák között szerepel olyan, amely a folyás szerint rendezett összes víznevet felsorakoztatja térképi számmal ellátva, külön a magyar és a román (illetve minimális arányban német) neveket. A vízrajzi köznevek értelmezését egy szótári mutatvány, majd az adattár követi. További két tartozéka a dolgozatnak az adatbázis és a térképek gyűjteménye, amelyek CD-mellékletben jelennek meg.

3. A kutatás során a közigazgatási felosztást másodlagosnak tekintettem a domborzati térképekkel szemben, mivel ez utóbbiak szabatosabban tárják elénk a vizsgált terület folyóvizeit. A kapott névanyagból világosan kirajzolódik, hogy a kisebb vizek nevei változókonnyabbak, és a birtoklás kifejezésének a szándéka miatt igen magas bennük a személynevek aránya. Tovább finomítva a felbontást megállapítható, hogy a magyar és a román antroponimák közül a román van túlsúlyban, de néhány adaptáció is előfordul (pl. *Zsiga* szn. > *Jighi* 'Zsigáé').

A vízrajzi köznevek vizsgálata felsorakoztatja a vizsgált vízgyűjtőhöz tartozó közneveket, valamint azok jellegzetességeit, illetve történeti és eredetbeli rétegeit. A tipológiai áttekintés bemutatja a releváns rendszerezési lehetőségeket. Az évtizedek alatt formálódó, csiszolódó kategóriák újabbnál újabb megoldandó feladatot szültek, amelyeket a nyelvészek más és más perspektívából világítottak meg.

A Körösök magyar és román vízneveinek névrendszertani vizsgálata szerkezeti és keletkezéstörténeti nézőpontból jelenik meg. A magyar víznévanyag 20%-át az egyrészes, 80%-át pedig a kétrészes nevek alkotják. A magyar egyrészesek általában jelöltek, leginkább a valamivel való ellátottságot kifejező -s képzővel vagy a folyamatos és befejezett melléknévi igenevek képzőivel vannak ellátva. A román víznévanyag 60%-át egyrészes nevek teszik ki. Ezekben szintén találunk képzőket, leginkább kicsinyítő képzőket, de a helységnevek metonimikus átvétele is jellegzetes névalkotási módszer. Tovább finomítva a vizsgálatot, láthatjuk, hogy a vízrajzi köznévképzés elmaradása is igen jellemző rájuk, és jelentős számban szerepelnek köztük magyar adaptációk is (m. *Kis-tag* > rom. *Chiștag*, m. *Keszend* > rom. *Chisindia*), amelyek egykori magyar névrész- vagy névelembeli szerkezetekről árulkodnak.

4. A háromszintű szerkezeti elemzés során láthatjuk, hogy alapvetően milyen jelentésbeli és formai eszközök vesznek részt a víznévalkotásban a Körösök vízgyűjtő területén, továbbá azt, hogy ezek milyen kölcsönhatásban vannak egymással. A névrendszertani elemzés szerkezeti szintjén elkülöníthetők a funkcionális, jelentéstani kategorizáció több lehetőséget kínál annak függvényében, hogy a vizsgált névrész mit fejez ki: fajtát (F), sajátosságot (S) vagy megnevez egy helyet (M). A névanyag nagyobb hányadát természetesen összetételek alkotják, így a fenti osztályok a következőképpen csoportosulnak: S + F, M + F, S + M. Az összesítés kimutatja, hogy a három fő szemantikai jegy közül a megnevező

szerepű névrész jelenik meg a legtöbbször (12,6%), és csak kevéssel marad le mögötte a sajátosságra utaló funkció (10,8%), míg a fajtajelölés 1,8%-os arányt mutat a teljes névanyagban, tehát több mint kétezer lexéma esetében ez utóbbi mennyiség legalább 40 adatra értendő.

Míg az előző részben a jelentéstani kategóriákat vizsgáltam, a **lexikális-morfológiai elemzés** során a szótó és a toldalékmorfémák névalkotó szerepét követem nyomon. A lexikális-morfológiai elemzés a nyelvi kifejezőeszközök típus- és aránybeli összetételét vizsgálja. A névalkotásban részt vevő szavak (köznév, személynév, helynév, melléknévi jellegű szavak csoportja, számnév) és a szó szerkezetek megoszlása a helynévi jellegű névrészekben a legmagasabb arányú (32%), ami azt bizonyítja, hogy a hegy-, erdő- és településnevek, illetve további mikrotoponimák nagymértékben befolyásolták a víznevek keletkezését.

A **szintagmatikus elemzés** a szókapcsolatok szerkezetének névrészekbeli szintaktikai viszonyát tárja fel. A HOFFMANN-féle rendszerezés szerint megkülönböztetem alárendelő (jelzős és határozós), illetve mellérendelő szerkezeteket. A jelzős és a határozós szó szerkezeteket összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett nevek 87%-a jelzős összetételű. A magyar és a román adatok közti különbség nem számottevő, ellentétben a határozós szerkezetű nevek alacsony hányadával (13%), melynek tekintélyes része a román névállományban lelhető fel. A morfológiai kompozíciók létrejöttében fontos szerepet kapnak a helynévképzők, így a derivációs lehetőségek bősége és rugalmassága elsősorban az *-s*, *-d*, *-ó/-ő*, másodsorban az *-ás/-és*, *-gy*, *-cs* és *-i* képzők névalkotó tevékenységében érhető tetten. A képzőrendszer elemeivel szemben a vizsgált nevekben kevesebb alkalommal fordulnak elő névszójjellel, határozóraggal vagy névutóval ellátott víznevek.

5. A keletkezéstörténeti vizsgálat során figyelemmel kísérhetjük azoknak a nyelvi szabályoknak a működését, amelyek a név létrejöttékor aktiválódnak. A szerkezeti változástól eltérően a jelentésbeli névalkotás nem a névtest alakulásait követi, hanem azt a folyamatot, amely során a nyelv a meglévő elemkészletet úgy használja fel egy új név megalkotásában, hogy az új jelentés kialakulása a szerkezet módosulása nélkül megy végbe. Ennek nyelvi eszközei a jelentéshasadás (pl. *ér vízrajzi köznév* > *Ér víznév*), jelentésbővülés (az *Érmellék* nem csupán az Ér folyó vízgyűjtőjét jelenti, hanem ide értendő a Kraszna bizonyos területe is), a jelentésszűkülés, a névátvitel (esetünkben a metonímia), a névköltöztetés (pl. *Küsmöd*), a deetimologizáció (*Hejő*, *Berettyó* stb.), a népetimológia (pl. *Vércsorog* < rom. *vârciolog* 'örvény, forgatag').

6. Az eredmények a magyar víznevek folyamatos kiszorulását mutatják. Ez a tendencia egyenesen arányos a magyar lakosságnak az adott területen való ritkulásával és asszimilálódásával. Nagyban segítené a tudományos kutatást, ha a területről korszerű, naprakész és alapos élőnyelvi helynévgyűjtés állna a rendelkezésünkre. A párhuzamosan elemzett névanyag olyan problémákat vet fel, amelyek mind a magyar, mind pedig a román (víz)névadás sajátosságait érintik, de az értekezés korántsem aknázza ki teljességgel a kínáló egyéb irányú tudományos lehetőségeket, mert a részletezés a terjedelmi korlátokat túlfeszítené. Névéletteni szempontból fontos ugyanakkor látnunk a régió jellegzetes népcsoportjainak térbeli és időbeli elhelyezkedését, mozgását, változó szerepét a névadásban. Az elemzés során bebizonyosodott, hogy a vizsgált terület etnikai összetétele alapjaiban

befolyásolta minden névtípus, így a hidronimák alakulását is. Ezeknek a külső körülményeknek a számbavétele több tudományterületet érint, hiszen a történeti földrajz, a társadalomtörténet és a néprajz kutatási eredményeinek a bevonásával számos bizonytalanság szűrhető ki. Etimológiai elemzéseket magam is végeztem az Ér és a Berettyó folyóvíz-nevei körében (l. a disszertáció függelékében szereplő szótári mutatót), ahol az elenyésző számú szláv eredetű adatok mellett a magyar és a román formák kontrasztív vizsgálata jól példázza a két nyelv kölcsönhatását. Mivel a nyelvi kölcsönhatásról kevés helyen olvashatunk, kétnyelvű térség párhuzamos bemutatását pedig a román szakirodalomban eddig még nem fedeztem fel, így e vizsgálat remélhetőleg kiindulási támpontokat tud nyújtani egy hasonló tematikájú elemzés során. A névkinccs adta lehetőségek kiaknázása során arra törekedtem, hogy a rendszertani elemzésen túl olyan új perspektívákat villantsak fel, amelyek a kutatást más-más szempontok szerint vihetik tovább a komparatív-kontrasztív szemlélet érvényesítésével.

KISS MAGDALÉNA

Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium, Budapest

TÓTH LÁSZLÓ, Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában

Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben (Különös tekintettel

Hollóidő című regényére)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Piliscsaba, 2014. 181 lap.

Témavezető: HEGEDŰS ATTILA. Opponensek: ÖRDÖG FERENC, GERSTNER KÁROLY.

Védés: 2015. május 7.

1. Bevezetés. Az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonnevek vizsgálata régóta népszerű témája a magyar névtani kutatásoknak. Az ún. *irodalmi névadás* alapfogalmainak meghatározása mégsem történt meg kielégítően, ráadásul több olyan tipologizálási és elemzési lehetőség is létezik, amely a külföldi szakirodalomban már jó ideje adott, de itthon mégsem terjedt el. A dolgozat céljai között ezért elsőként az irodalmi névadás mint kutatási terület alapfogalmainak a tisztázása szerepel (elsősorban az irodalmi onomasztika és az irodalmi névadás viszonyának, illetve az *irodalmi név* és a *fikcionális név* fogalmának a meghatározása, a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív és valós szempontjának a számbavétele). További célul tűztem ki, hogy felhívjam a figyelmet bizonyos tipologizálási és elemzési szempontokra a külföldi, főként német szakirodalom alapján, s hogy az általam javasolt fogalomhasználatra építve az irodalmi szövegek sajátosságaihoz igazodó tipológiát fogalmazzak meg. A dolgozat első, elméleti kérdéseket tárgyaló része után a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegen keresztül kívántam illusztrálni. Választásom Szilágyi István regényeire, elsősorban pedig Hollóidő című művére esett.

2. Az irodalmi onomasztika alapfogalmai. Ebben a fejezetben elsőként az *irodalmi névadás*-nak nevezett kutatási területről írtam. Bár ez a terület hídtudomány a nyelv- és az irodalomtudomány között (vö. FRIEDHELM DEBUS, Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. *Onoma* 40. 2005: 201–211; i. h.: 203), HAJDÚ MIHÁLY írásából